

*І. І. Мусієнко,
к. військ. н., доцент, Інститут підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України Національної юридичної академії
України ім. Я. Мудрого*

ПРОЦЕСИ ПОБУДОВИ НОВОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

Обґрунтовано наукові засади державного управління розвитком вищої освіти в Україні. Досліджено основні тенденції розвитку освіти на сучасному етапі у наукових дослідженнях та джерелах, для подальших досліджень з теорії та історії державного управління в Україні.

Scientific state government bases by development of higher education are grounded in Ukraine. The basic progress trends of education are explored on a modern stage in scientific research and sources, for subsequent researches from a theory and history of state administration in Ukraine.

Ключові слова: вища освіта, державне управління, модернізація, раціональне співвідношення, системний аналіз, стратегія.

ВСТУП

Після здобуття Україною незалежності виникла необхідність побудови власної системи державного управління всіма галузями господарювання, що зумовило особливу увагу дослідників до проблем управління. Але такі дослідження були епізодичними, розпоршеними, не мали системного характеру. З приєднанням України до Болонського процесу, останні роки характеризувались ще більшим посиленням уваги до проблем державного управління вищою освітою. Адже сучасний етап політичного та соціально-економічного розвитку, який нерозривно пов'язаний із тенденціями світового розвитку, приєднанням нашої держави до загальноєвропейських інтеграційних процесів, вимагав принципово нових підходів в справі підготовки вищою школою висококваліфікованих кадрів для всіх галузей народного господарства, культури та самої вищої освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Процес входження України до європейського освітнього поля є ду-

же складним, суперечливим та багатоступеневим, але він є вкрай необхідним, якщо наша держава дійсно обрала європейський вектор розвитку. Саме цим проблемам присвячена останнім часом значна кількість досліджень та публікацій. Серед авторів слід виділити В. Вісящева, М. Головатого, С. Майборода, В. Вікторова, А. Сбруєву, М. Беззуб'яка. Велику цінність для дослідження проблеми становлення й розвитку управління вищими навчальними закладами в контексті Болонського процесу мають праці учасників, організаторів становлення й розвитку сучасної національної системи освіти в Україні В. Журавського, В. Кременя, С. Ніколаєнка, М. Згуровського, Д. Табачника, В. Литвина, Я. Болюбаша, В. Андрущенко та інших. Регулярно ці проблеми обговорюються на наукових конференціях за участю провідних вчених країни. Проходять науково-практичні конференції на базі Одеського, Дніпропетровського та Харківського регіональних інститутів державного управління Національної академії державного управління при Президенті України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— обґрунтувати наукові засади державного управління розвитком вищої освіти в Україні;

— дослідити основні тенденції розвитку освіти на сучасному етапі у наукових дослідженнях та джерелах, для подальших досліджень з теорії та історії державного управління в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основними напрямками культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції України до Європейського Союзу визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширення власних культурних і наукових здобутків у ЄС. Ці кроки, спрямовані на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища, знайшли своє висвітлення в ряді узагальнюючих праць [8, с. 111]. Досить повно ці питання розкриваються в змістовних статтях Я. Малика, В. Калоева, В. Новицького та інших авторів.

Оновлення, модернізація української вищої освіти — складний, безперервний, багатоаспектний процес, що потребує науково обґрунтованих і досить гнучких методів регулювання. Нинішня європейська система освіти саме закладає контури глобальної ситуації XXI століття, тому вкрай необхідним є аналіз основних тенденцій розвитку національних систем вищої школи провідних країн світу. У праці Т.Фінікова [9, с. 56] розглядаються тенденції розвитку сучасної вищої освіти, її місце і роль у суспільно-політичному житті, проблеми взаємовпливу вищої освіти і економіки, причини і шляхи подолання кризи систем вищої освіти. Автор досліджує також питання формування освітньої політики, її реалізації в українському контексті.

Серед праць, у яких висвітлюються основні тенденції розвитку освіти на сучасному етапі, слід також відзначити роботи П.Кряжева, А.Сбруєвої, Я. Нейматова. Увагу вчених все більше привертають питання особливостей діяльності ВНЗ у Норвегії, ФРН, Австрії, Канаді і США. Досвід державного управління освітою у США, типологізація системи управління вищою освітою на рівні штату докладно розглянуті С. Калашніковою [3, с. 216]. Вона здійснила аналіз змісту і форм підготовки фахівців з управління освітою, з'ясувала рівень участі громадськості як в управлінні вищою освітою на всіх адміністративних рівнях, так і в контролі за якістю вищої освіти. Автор робить висновок, що в США участь громадськості в управлінні вищою освітою розглядається як важлива умова демократизації. Найґрунтовніше основні аспекти управління освітою розглянуто в кандидатській дисертації А.Кирди, де досліджено тенденції розвитку цілей ос-

віти в розвинутих країнах світу (Велика Британія, США, Японія) та в Україні. Серед провідних тенденцій автор виділяє зростання ролі освіти у розвитку навчально-виховного процесу, окреслено завдання перспективних цілей освіти, що ухвалюються на найвищому державному рівні й формують базис освіти та напрями її розвитку.

О. Поважний, В. Токарева, С. Степанчук, В. Остапчук [7, с. 141] вивчали тенденції фінансування освіти в зарубіжних країнах — якісні й кількісні характеристики. Вони систематизували проблеми, притаманні країнам із перехідною економікою. В праці аргументується розподіл фінансування на два рівні: базовий та інноваційний. Заслугує уваги виділення спільних для постсоціалістичних країн проблем і обґрунтування напрямів орієнтації фінансування освітньої галузі, що передбачають інтенсивний її розвиток. Дослідження альтернативних (недержавних) засобів фінансування свідчать, що і в разі їх застосування існують істотні національні відмінності. Так, Язвинська О.М. проаналізувала системи кредитування в країнах із розвинутою економікою, зокрема у Франції і Великобританії [11, с. 68]. На підставі проведеного аналізу автор зробив висновок про відсутність єдиного підходу до кредитування освіти.

Останнім часом з'явилися праці про актуальні питання реформування вищої освіти європейських країн в рамках реалізації Болонського процесу [5, с. 35]. Про те, як розвиток системи освіти Польщі відбувається у напрямі будівництва єдиного європейського простору, йдеться в дослідженні С.Касьянкової. Для країн, які перебувають на етапі визначення стратегічних цілей щодо інтеграції в європейські освітні системи, врахування досвіду таких країн є дуже важливим. Дисертаційне дослідження Г.Поберезької присвячено вивченню новітніх тенденцій розвитку європейської й національної вищої освіти, особливостей Болонського процесу в контексті актуалізації в Україні проблеми підвищення якості атестатів і дипломів. Виконано аналіз систем вищої освіти країн-ініціаторів Болонського процесу, здійснено поглиблений аналіз зв'язку актуальності проблеми забезпечення якості вищої освіти з явищами підвищення ролі і поширення демократичних засад організації соціуму, перетворення вищої освіти в елітарної на загальну. Грунтовний аналіз європейської освіти за Болонською моделлю не тільки свідчить про непересічне значення набутого в цих країнах позитивного досвіду структурного реформування вищої школи, але й показує необхідність розумного запозичення кращого і того, що саме потрібно змінити в системі вищої освіти України, які відповідні реформи започаткувати.

Процес об'єднання Європи, його поширення на Схід і на Прибалтійські

країни супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Ці питання дістали змістовне відображення в працях Сидоренка, В.Коміренка, І.Мороза, І.Каленюка і К.Корсака, І.Кириченка, в колективній монографії "Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи" за редакцією академіка В.Андрущенка. Аналіз структурного реформування системи вищої освіти в країнах Західної, Центральної і Східної Європи в процесі формування єдиного освітнього, наукового і суспільно-економічного простору європейського регіону, основні етапи становлення Болонського процесу висвітлюються в ґрунтовній роботі В. Журавського і М.Згуровського [2, с. 38].

Об'єктивною необхідністю в процесі побудови нової моделі державного управління вищою освітою є використання історичного досвіду. Сучасна наука управління розглядає історію як специфічну форму руху від минулого крізь сучасність до майбутнього, характеризує минуле й сучасне як внутрішньо пов'язані явища. Тому дуже важливим є вивчення генези цього явища. До того ж становлення й розвиток управління вищою освітою є одним з аспектів державного управління освітою в Україні, що віддзеркалює його динаміку й суперечності та пов'язаний з розвитком вищої школи й науки, управління в цілому, історичної і суспільної думки із соціально-економічною та політичною історією України. Для широкого порівняльно-історичного й типологічного вивчення історії галузевого управління, яке є складовою частиною розвитку державного управління в Україні, велике значення мають роботи С.Майбороди "Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917—1959 рр.)" і Ю. Алексеева "Україна: освіта і держава (1987—1997)" [1, с. 96]. У монографії С.Майбороди на основі вивчення і узагальнення значної кількості матеріалів архівних та літературних джерел висвітлюється питання розвитку системи державного управління вищою освітою України в зазначений період. Оригінальність цієї монографії полягає в тому, що автор вперше намагався системно показати проблеми теорії та практики розвитку державного управління вищою освітою протягом багатьох десятиліть з виходом на сучасні проблеми. Особливу увагу Ю. Алексеев присвятив висвітленню актуальних питань реформування освіти України, проаналізував причини кризи освітньої галузі. Автор розмірковує про можливі шляхи виходу із складної ситуації, в яку потрапила вища школа.

У праці Мосова С.П. і П.Нижник [6, с. 56] проаналізована діяльність органів державного управління освітою України за часів існування Радянського Союзу та після здобуття

нею незалежності. Наголошується на необхідності створення нової системи управління безперервною освітою, що набуде нового якісного розвитку. Автори зазначають, що головним процесом державного управління є вироблення, прийняття та реалізація регулюючих, організуючих і координуючих впливів на всі сфери громадського життя. Його основними етапами є отримання, збирання, обробка й аналіз інформації про стан зовнішнього й внутрішнього середовища; визначення на цій основі мети; прийняття загального рішення, спрямованого на досягнення мети; послідовна конкретизація рішення у вигляді планування (програмування, проектування); вироблення часткових рішень на основі завдань у підпорядкованих організаціях, що беруть участь у досягненні мети; організація діяльності з виконання та інших наявних ресурсів. У статті наголошується на необхідності створення нової системи управління безперервною освітою. Проте слід зазначити, що в загальних працях, присвячених розвитку національної школи й системи освіти, проблема державного управління вищою освітою порушується лише частково.

Цінним навчальним посібником, розрахованим на аспірантів, докторантів, науково-педагогічний і керівний персонал освітньої галузі, є фундаментальна праця В.Лугового "Управління освітою", що вийшла у 1997 р. [4, с. 10]. У ній вперше розкрито принципи національної освітньої політики, основні напрями реформування освіти. У посібнику системно подано структуру й функції центральних та місцевих органів державного управління освітою, проаналізовано кадровий потенціал освітньої галузі. Матеріал навчального посібника побудований на основі новітніх статистичних даних про освіту, використанні останніх досягнень управлінської, педагогічної та інших наук.

У роботі В.Шилової [10, с. 206] здійснено аналіз процесу розвитку системи державного управління освітою в Україні в 1946—2001 рр. Дисертаційне дослідження проводилось на основі широкого використання архівних документів. У роботі висвітлено мету, структуру й функції центральних органів державного управління освітою, охарактеризовано стиль керівництва в системі управління освітою. Визначено характерні особливості державного управління освітою відповідно до виявлених періодів розвитку системи управління освітою. Комплексно проаналізовано зміст і форми управління, виявлено основні тенденції, принципи та закономірності розвитку державного управління освітою досліджуваного періоду.

Характерною рисою праці С. Ніколаєнка "Освіта і наука: людський потенціал" є аналіз актуальних проблем розвитку загальноосвітньої та вищої школи, законодавчого забезпечення освіти і науки в Україні. В книзі "Вища освіта — джерело соціально-

економічного розвитку суспільства" автор значну увагу приділяє ключовим проблемам розвитку системи освіти в контексті Болонського процесу. Вдало розкрита органічна єдність змісту освіти і програм наукової діяльності ВНЗ. Особлива увага приділяється міжнародному співробітництву в галузі освіти. У монографії "Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття" С. Ніколаєнко ширше, ніж у попередніх виданнях, аналізує сучасні проблеми розвитку системи вищої освіти, основні шляхи її модернізації.

Унікальним науково-популярним виданням є "Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю" В. Андрущенко, який тривалий час працював у апараті МОН України. Робота присвячена актуальним проблемам розвитку освіти та педагогічної думки на зламі тисячоліть. Висвітлюються перебіг Болонського процесу і роль керівництва МОН до входження України в європейський освітній простір, концептуальні реформи вітчизняної освітнянської галузі.

Праці, присвячені розвитку вищої освіти у контексті Болонського процесу, включають наступних кілька напрямів.

1. Організаційно-управлінський — дослідження, присвячені визначенню стратегії розвитку вищої освіти, — це, насамперед, праці М. Євтуха, В. Огнев'юка, Н. Диденка та ряду інших авторів. У статті "Стратегія розвитку освіти: національні та регіональні аспекти" В. Огнев'юк зазначає, що в Україні освіта має стати постійним пріоритетом державної політики та окреслює основні стратегічні напрями її подальшого розвитку. В управлінні освітою, на думку автора, необхідно впорядкувати надходження інформації до управлінської системи, яка, в свою чергу, має будуватися на принципах децентралізації, поєднанні засобів державного впливу з громадським управлінням, відкритості для громадської думки, меншої залежності від впливу конкретних посадових осіб. Водночас В. Огнев'юк зупиняється на недоліках сучасного стану галузі досить поверхово, не аналізує історичний досвід в управлінні освітою.

2. Концептуально-методичний напрям досліджень складають праці, присвячені розкриттю суспільної значимості й цінності освіти в сучасний період, її модернізації, основних форм підготовки висококваліфікованих спеціалістів у ВНЗ. Проблеми соціальної значущості освіти, державної політики гуманітаризації і модернізації вищої школи присвячено дослідження багатьох вчених, зокрема В. Дзози, В. Скуратівського, В. Кремінія, О. Нароцького, В. Шилова, І. Найдьонова, Т. Фінікова та інших [9, с. 11]. Особливості управління реформуванням освітою на шляхах національних та загальнодемократичних засад розглянули в своїх працях А. Мазак, В. Андрущенко, С. Шейко і Ю. Луковенко.

3. Економіко-правничий напрям досліджень — присвячений вивченню питань підтримки процесів відновлення освітньої системи різними видами економічних ресурсів, регулювання правових аспектів, розвиток інститутів управління якістю діяльності ВНЗ. Пріоритетними напрямками діяльності освітнянських управлінських структур зараз і на перспективу має стати захист системи освіти в умовах становлення ринкових відносин і забезпечення її розвитку з урахуванням кардинальних змін організаційно-економічних, правових, соціально-психологічних відносин, які склалися як у ній, так і в суспільстві в цілому. Ці питання змістовно проаналізовано у працях В. Боброва, І. Каленюка. В монографії А. Антошкіної "Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування" розкриваються питання теоретичних концепцій сучасного інноваційного розвитку вищої освіти в контексті світової глобалізації. Узагальнено процеси розвитку вищої освіти України в аспекті становлення світового глобального ринку праці, забезпечення продуктивної зайнятості фахівців з вищою освітою та визначення напрямів регуляторної політики держави, спрямованої на удосконалення державних важелів забезпечення ефективності освітніх послуг та підвищення конкурентоздатності українських фахівців на ринку праці. Значна увага приділена висвітленню трансформаційних процесів на ринку освітніх послуг та напрямів удосконалення їх економічної ефективності в умовах розвитку ринкових інститутів у системі діяльності вищих навчальних закладів та удосконалення навчального процесу відповідно до вимог Болонського процесу.

Надзвичайно актуальною є проблема участі держави у фінансуванні освітньої сфери. Питанням установа раціонального співвідношення між джерелами фінансування, обґрунтування доцільності альтернативних або додаткових методів, розробки критеріїв фінансування освітніх установ присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених. Майже всі дослідники підкреслюють особливу значущість фінансування освітньої галузі в необхідних обсягах. "Інвестувати освіту, — стверджує В. Пузіков — це забезпечувати її відповідність поточним і перспективним потребам особистості, регіону, країни, тенденціям світового розвитку". І дійсно, в умовах згортання меж між державами і становлення інформаційного суспільства саме освіта є найважливішим чинником, що визначає його розвиток. Саме тому актуальним на порядку денному стоїть питання формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

ВИСНОВКИ

Отже, історіографічний огляд показує, що на сьогодні вийшла у світ велика кількість публікацій, присвя-

чених різнобічним питанням розвитку і модернізації вищої освіти. Але системний аналіз наукових праць свідчить, що ступінь дослідженості проблеми державного управління вищими навчальними закладами в Україні у контексті Болонського процесу, питання впливу державно-управлінських рішень на розвиток вищої освіти залишаються недостатніми, дослідження розрізнені, методологічно необ'єднані, відсутня єдина цілісна концепція вивчення проблеми. Нині гостро відчувається потреба її комплексного дослідження. Широка історіографічна та джерельна база створює передумови, сприяє новому висвітленню різноманітних сторін наукового дослідження, дозволяє повною мірою розкрити форми і методи державного управління вищою освітою в контексті Болонського процесу, визначити назрілі проблеми, які стоять перед вищою школою України та її керівництвом.

Література:

1. Алексєєв Ю.М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А.Г. Україна на зламі історичних епох: навч. посіб. — К.: ЕксОб, 2000. — 296 с.
2. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. — К.: ІВЦ Видво "Політехніка", 2005. — 200 с.
3. Калашнікова С. Роль громадськості в управлінні вищою освітою США // Вісн. УАДУ. — 2001. — № 1. — С. 215—224.
4. Луговий В.І. Підсумки становлення та перспективи розвитку Української Академії державного управління при Президенті України // Вісн. УАДУ. — 2006. — № 3. — С. 9—13.
5. Лукичев Г.А. Развитие образования в государствах-участниках Болонского процесса // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 88. — С. 34—37.
6. Нижник Н.Р., Мосов С.П. Про державне управління, об'єкт і предмет його теорії // Вісн. УАДУ. — 2000. — № 3. — С. 56—62.
7. Поважний О., Токарева В., Степанчук С., Остапчук В. Роль держави у фінансуванні освіти: зарубіжний досвід // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. пр. ДДУ НАДУ. — 2005. — № 2. — С. 140—148.
8. Україна в процесах міжнародної інтеграції: монографія / За ред. В.Р. Сіденка. НАН України, Ін-т екон. прогнозування. — Харків: вид-во Форт. — 2003. — 280 с.
9. Фініков Т. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. — К.: Таксон, 2002. — 176 с.
10. Шилова В. Державні пріоритети: гуманізація та гуманітаризація вищої освіти // Держава та регіони (Серія управління). — 2005. — № 2. — С. 205—208.
11. Язвінська О.М. До спільного освітнього простору // Політика і час. — 2006. — № 2. — С. 66—73.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2010 р.